

І то не тільки перекладами, де А. Кримський (як, напр., у “Семи вродницях” Нізамі) був першовідкривачем, а й оригінальними поезіями та прозою. Вплив містично-еротичної літератури персо- і тюркомовної тут очевидний. Орієнтальні студії А. Кримського значно розширили межі українських порівняльних досліджень, раз і назавжди вивішивши їх із замкнутого європейського та східнослов’янського поля. Це є ті нові обґрунтовані результати, на які вийшла з монографічним дослідженням З. Алієва у вирішенні проблем українсько-го сходознавства.

Багатий фактичний матеріал, кваліфіковано синтезований З. Алієвою, з одного боку, дозволив зупинитися на постатях, що максимально відтворюють характер міжкультурних і міжлітературних взаємин певної епохи (наприклад, «Взаємини русів з Орієнтом на тлі історичних процесів» або «Феномен симбіозу тюркських культур», «Русини-роксолани у поемі Нізамі Генджеві»), з другого – простежити за рухом наукової сходознавчої думки в Україні, зумовленістю інтересів до Кавказу («Аспекти орієнтальних захоплень М. Гулака

та О. Навроцького», «Лінгвістичні студії М. Гулака», «Картвельські лінгвістичні явища крізь призму наукових вислідів Л. Лопатинського», «А. Кримський і Грузія: плюси і мінуси наукового бачення» тощо). Вигідно вирізняє рецензоване дослідження й інше: по суті, це перше в Україні дослідження, в якому обраний для вивчення матеріал простежується «очима» азербайджанського дослідника, людини, що володіє як українською, так і тюркськими мовами і, на відміну від своїх попередників (А. Кримського, В. Марченка, М. Мірошниченка, М. Веркальця), має вільніший доступ до архівних джерел.

Проаналізований З. Алієвою різномірний матеріал (він виходить за межі чисто літературного) дає авторці підстави робити висновки як про традиційний, прийнятий наукою «спектр посередницьких жанрів, які розповсюджують етнокультурні образи» (М. Ільницький), так і інші, менш досліджені напрями, аспекти міжлітературних, культурних взаємин, які формують уявлення про інші етнокультури, дають ґрунт для творення літературних етнообразів.

ЩЕ РАЗ ПРО НЕЗНАНУ УКРАЇНСЬКОМУ ЧИТАЧЕВІ ОЙКОНІМІКУ КРИМУ

І.М. Дрига. *Handbook of Oriental Studies. Section Eight. Central Asia. Volume Fifteen. Jankowski, Henryk. A Historical-Etymological Dictionary of Pre-Russian Habitation Names of the Crimea. – Leiden – Boston: Brill, 2006. – 1234 p. + addit.*

УКОЖНОГО українського фахівця – як професійного тюрколога, так і просто гуманітарія, що займається вітчизняною тюркською спадщиною, – у списку літератури, без якої він не може здійснювати повноцінні студії, стало більше ще на одну книгу. До певної міри справу життя презентував у 2006 році професор Познанського університету тюрколог Генріх Янковський “Історико-етимологічним словником доросійської топоніміки Криму” (англійською мовою), що побачив світ у видавництві „Брілл” у 2006 році.

Мета словника – представити на обговорення історію та етимологію доросійських Східний світ №2 2008

кримських назв місць проживання в їхньому історичному контексті до початку радянських адміністративних змін 1944 року, у порівнянні відповідно з тюркськими, грецькими, кавказькими назвами тощо. Дослідження кримської топоніміки, розпочате автором від 1988 року – часу укладання ним Кримськотатарського словника, – базувалося на ідеї визначити наскільки можливо історію місць, селищ та міст, назви яких, дані численними етносами, що проживали або проживають на території Криму, були втрачені або існують донині.

Спеціаліст, уже знайомий із монографією нашого українського тюрколога *Валерія*

Анатолійовича Бушакова «Лексичний склад історичної топонімії Криму» (Київ, 2002. – 271 с.), не може втриматися, щоб не дозволити собі розкоші ще раз поринути у світ середньовічного Криму з його поліетнічною та багатомовною палітрою, сліди якої нині більшістю наших співгромадян вважаються втраченими без вороття.

Перші майже 100 сторінок словника Г. Янковського відведено монографічному дослідженню – визначенню термінів, обсягу дослідження, методам реконструкції ойконімів, оцінці існуючих праць із предмета дослідження, аналізу європейських та східних джерел тощо.

В.А. Бушаков ґрунтував своє дослідження на картографічних виданнях Безчинського, військовій топографічній карті Мухіна, Крубера, Оберга та Бетєва, Української географічної 1993 р., Великому Радянському атласі світу 1939 р., відомостях та списках Лашкова, списках каймакамств 1888 р., Таврійської губернії 1865 р., ЗООИД 1886 р. та Храпачького 1867 р., а також на матеріалах словників як східних, так і західних мов. Слід відзначити, що польському етимологові була доступна набагато більша кількість джерел, що спонукало його класифікувати їх по двох розділах – європейські та східні джерела – і відповідно розділити усі європейські джерела хронологічно, починаючи від 1237 р. (фратер/брат Юліанус, щоправда, не в оригіналі, а за студіями Томашека, 1881, та Бертє – Деллагарда, 1902) до 1452 року. Другий, пізніший період, у який європейські джерела торкаються кримської топоніміки, за Янковським, – 1784 (список Потьомкіна) – 1865 рр. (карти, в тому числі Кеппена; аналізуючи джерело, автор словника виділяє позитивні та негативні риси кожного), третій період – 1927 (публікація перепису 1926 року) – 1944, 1946 та 1948 рр. (публікація наказів про русифікацію решти тюркських топонімів Криму). Перегляд усіх східних джерел Г. Янковський розпочинає зі старих арабських мап за міллерівським виданням; тому він торкається «Книги подорожей» Евлії Челебі, турецьких мап Криму 1854 р., окремих династійних хронік та історій Криму і Золотої Орди, опублікованих А. Зайончковським, Абрагамовичем та Ѓьокбільгіном, а також видання архівних документів Озйет-

кіна, Беннінгсена, Боратава, Вельямінова – Зернова, кількох праць Г. Іналджика та Озтюрка, – переважна більшість із яких, на жаль, українському тюркологіві знайомі недостатньо. Монографія нашого українського тюрколога також не залишилася поза увагою польського дослідника, а результати багаторічної праці В.А. Бушакова були враховані ним у підготовці словника: «Внесок В.А. Бушакова у дослідження кримських ойконімів заслуговує на увагу і був використаний у багатьох місцях цього словника...» (с. 8). Схвальні відгуки отримала типологічна праця гейдельберзького дослідника Гартвіга Шайнгардта «Типові тюркські топоніми» (німецькою мовою), праці ж із загальної тюркської топоніміки Е. Мурзаєва критиковано, адже вони навіть не беруть до уваги кримську топоніміку як регіон.

Г. Янковський та В. Бушаков використовують праці один одного з кримської ойконіміки. Приємно, що автором словника використано лінгвістичні праці таких передових тюркологів та алтаїстів сучасності, як Уве Блесінг, Роберт Данкофф, Анна Дибо, Гуннар Ярінг (монографію якого від 1997 року, до речі, присвячено класифікації та трактуванню центральноазійської топоніміки за щоденниками Свена Хедіна та наявними публікаціями), Мегмед Ольмез, Деніс Сінор, Марсель Ердал, Станіслав та Марек Стаховський та ін. Зустрічаються також посилання на «Етимологічний словник тюркських мов» Е.В. Севортяна, – тоді як Г. Янковським було використано не лише «радянські» видання перших чотирьох томів, а й «пострадянські» 5–7-й томи, видання яких після смерті Е. Севортяна продовжувалось Л. Левицькою, В. Рассадіним та А. Дибо. Хотілося б рекомендувати усім тюркологам, що проводять топонімічні дослідження, й праці С. Атаніязова (Топонімія Туркменістану, 1981; Словник географічних назв Туркменістану, 1980 тощо), на які звернув увагу автор словника, а також цілком доступне нашому дослідникові російське видання А. Тверітінової «Східні джерела з історії народів Південно-Східної та Центральної Європи», що містить «турецьку карту України...», підготовану до видання З. Абрагамовичем; «Новогрецький говір сіл Приморського (Урзуфа)...» Т.Н. Чернишевої; присвячені як виданням

вірмено-кипчацьких пам'яток, так і урумській мові праці О.М. Гаркавця; „Історію Іслам Гірая III” за виданням З. Абрагамовича 1971 р. або принаймні за українським виданням Ф. Туранли; довідником неабиякої цінності є й “Опис Чорного моря й Татарії... домініканця Еміддіо Дортеллі Д'асконі” видання А.Л. Бертьє-Делагарда. Разом з тим у словнику Г. Янковського несподівано відсутні посилання на деякі з відомих в Україні статей Іштвана Васарі про православних куманів і татар Криму; присвячені “Старій Скіфії” Геродота та гідронімії Правобережної України розвідки О.М. Трубачова; а також праця, що хоч і не має настільки безпосереднього відношення до предмета дослідження, втім сприяє розкриттю умов формування кримської лексики, – “Історія Золотої Орди” паризького видання Пельє 1949 року, прекрасно використана В.А. Бушаковим.

Досить велике місце (с. 18–49) в словнику відведено історії Криму у її співвіднесеності з кримськими ойконімами. У відповідності до хронології заселень півострова проведено класифікацію ойконімів: 1) дотюркське населення із невстановленою лінгвістичною ідентичністю – кімерійці, таври, скіфи, сармати, алани, готи, гуни; 2) євреї; 3) греки та грецькі ойконіми; 4) тюркські народи та тюркські ойконіми – розглянуто питання хозарської, куманської ойконіміки, окремі підрозділи присвячено караїмам, татарам та початку тюркського домінування на півострові, кипчацьким ойконімам, огузьким ойконімам; 5) нетюркські народи та ойконіми в тюркському оточенні – близько сорока дотюркських ойконімів незрозумілого походження, вірмени та вірменські ойконіми – із відокремленням вірмено-кипчаків у Криму, – генуезькі ойконіми, монгольські ойконіми, кавказькі ойконіми, цигани в Криму; 6) нарешті, російське правління та адміністративні зміни Криму і, відповідно, російські ойконіми; тут окремо відзначено також німецькі та гебрайські ойконіми, що з'явилися за російської адміністрації.

Таким чином, уже в такій, попередній, класифікації проведено порівняльно-історичний критерій, адже в окремі групи розведено нетюркську топоніміку різних історичних періодів. Незважаючи на заявлений у назві словника доросійський період

заселення Криму, подальші зміни періоду російського захоплення півострова, яких зазнала кримська топоніміка, було також узято до уваги.

С. 49–60 праці присвячено семантичній класифікації кримських ойконімів. Зокрема, наведено визначення термінів у теоретичній ойконіміці, відзначено таку тенденцію в освоєнні кримських ойконімів: тюрки, що поселялись у вже існуючих містах та селищах Криму, здебільшого адаптували їхні назви та ідентифікували із схожими тюркськими лексемами, тоді як кочові тюркські племена, що розселялись на місці колишніх мешканців степів після виселення останніх, давали місцевостям власні назви. Зазначимо, що мікротопоніми до словника Янковського включено не було, оскільки на картах їх не фіксували. Автор умовно поділяє кримські ойконіми на «природні» топографічні терміни та топографічні терміни на позначення рукотворних об'єктів. У свою чергу, перші, відповідно, діляться на терміни на позначення водних ресурсів (гідроніми), на позначення флори, на позначення пасовиськ та земної поверхні, другі – на основні місця поселення, фортеці та палаци, приватні будинки та споруди, інші об'єкти – частини населених місць (такі, як, скажімо, млини), місця релігійного культу, колодязі, шляхи та руїни. В окремі групи було виділено також терміни орієнтації в просторі, терміни величини, віку ойконімів, терміни з етнічними назвами (у кримській ойконіміці спостерігається більше 60 таких назв), група термінів з особовими назвами та прізвиськами, терміни спорідненості та звання, терміни з назвами професій та родів занять, назвами видів та пород тварин і птахів, терміни з означенням кольору, терміни із числівниками. Більшість із вказаних семантичних груп угруповано у вісімнадцяти окремих «Індекссах назв... (професій... тощо)», якими укомплектовано словник, що значно полегшує подальшу роботу з ним лінгвістів.

Що стосується лексичних характеристик кримської ойконіміки, то їхній детальний граматичний та лексичний опис залишився, за словами автора, поза межами цієї студії, а читача відіслано до «Граматики тюркських топонімів гірського Алтаю» Ольги Молчанової зі Щецинського

університету (1998). Г. Янковський відзначає лише превалювання ойконімів-імен, які, відповідно, поділяє на прості, похідні та складені. Разом з тим на с. 1135–1138 він подає індекс словотвірних (та словозмінних) афіксів, що формують ойконіми Криму.

Структура словникової статті включає: 1) назву ойконіма; 2) назви в алфавітному порядку, як цей ойконім зустрічається у різних джерелах та документах (причому матеріали по карті Мухіна подають, крім того, транскрипцію назви, кількість осель у населеному пункті, номер клітини на карті); 3) сучасну кримськотатарську назву; 4) при можливості історію (долю) та назви населеного пункту; 5) ідентифікацію ойконіма з історичними персонажами, подіями та пов'язаними з ними топонімами; 6) порівняння з відповідними іншими ономастичними даними; 7) етимологію назви; 8) додаткові нотатки та посилання.

Автор чітко визначає принципи застосування транслітерації та транскрипції у своїй праці, наголошуючи на адекватності – провідному принципі транслітерації, яку застосовано при передачі ойконімів у документах, та транскрипції з кириличних алфавітів, використовуваних для тюркських мов, оскільки більшість кириличних алфавітів (колишній казахський, узбецький тощо) дуже слабко пристосовані для передачі фонетичних властивостей цих мов. Незважаючи на відсутність єдиної системи транскрипції для тюркських мов, він користується загальними правилами міжнародного фонетичного алфавіту, із зауваженнями, як найбільш дискусивні для транскрипційної передачі j, v, y, e, ğ, c, dz можуть бути передані у решті тюркологічних транскрипцій (радлівська тощо).

Словник зібрано з використанням серйозної бібліотечної та документарної бази університету Бількент (Анкара), бібліотеки Національного Меджлісу Туреччини, Санкт-Петербурзької філії Російської національної бібліотеки, Варшавської публічної бібліотеки, Вашингтонських приватних колекцій та бібліотеки Конгресу США, Бундесархіву Фрайбурга, із залученням результатів опитувань кримськотатарських інформантів під час польових кримських студій 2002 року. Словник відбувся також завдяки порадам проф. Едварда Триярського, проф. Хакана Кирилми, проф. Марії Іванич, Інджі Боуман тощо. Прекрасно виконане видання укомплектоване картами, про які до сьогодні кожен фахівець міг лише мріяти, зокрема карта Мухіна обрана як одне з провідних першоджерел. Всі ці якості до певної міри виправдовують високу ціну видання – 269 євро.

Щоправда, використання словника дещо ускладнюють поодинокі помилки у бібліографії (відсутність цитованих у тексті праць у бібліографічному списку, скажімо, статті Е. Мурзаєва 1996 року у списку літератури відсутні, натомість наведено його ж дослідження 1960-х та 1980 року).

Ми щиро вітаємо професора Г. Янковського із завершенням об'ємної та системної праці, присвяченої нашій вітчизняній культурній спадщині. У підсумку хочемо зазначити, що обидва автори таких загальних праць на ниві кримської топоніміки – як наш шановний колега та вчитель В.А. Бушаков, так і Г. Янковський – своїми багаторічними студіями заслуговують на пошанування та щиро вдячність за внесок у розвиток кримознавства, світової лінгвістики та орієнталістики.